

ESARETTEN KURTULUŞA OLTU'DA ERMENİ MEZÂLİMİ

FROM YOKE TO LIBERATION: ATROCTIY BY ARMENIANS IN OLTU

Prof. Dr. Erdal AYDOĞAN

Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Erzurum/Türkiye

Article Type : Review Article / İnceleme Makalesi

Doi Number : <http://dx.doi.org/10.26449/sss.903>

Reference : Aydoğan, E. (2018). "Esarettten Kurtuluşa Oltu'da Ermeni Mezâlîmi", International Social Sciences Studies Journal, 4(23): 4615-4622

ÖZ

Türk tarihinde 93 Harbi diye bilinen; 1877-1878 tarihli Osmanlı-Rus Savaşı'nın akabinde taraflarca imzalanan önce Ayastefanos sonra da Berlin Antlaşmalarının sonuçları Osmanlı Devleti açısından tam bir yıkım olmuş, büyük toprak kayıpları ve ağır tazminatlarla neticelenmiştir. Kaybedilen topraklarının önemli bir kısmı Elviye-i Selâse diye bilinen Kars-Ardahan-Batum ve çevresini kapsamaktadır. Aşağı yukarı kırk yıl sürecek olan esaret ve işgal karşısında bölge halkının direnişi ve örgütlenmesi I. Dünya Savaşıyla yeni bir safhaya geçmiş; "Şûrâ" tipi örgütlenmeyle işgallere ve Ermenilerin saldırılarına karşı mücadele edilmiştir.

Elviye-i Selâse'de Rusların teşvik ve desteği ile bölgede Ermenilerin Müslüman ve Türklere karşı yıldırma plan ve programına karşı özellikle Azerbaycan Türklerinin destekleriyle güç kazanan bölge insanı önce Kars'ta Cenûb-i Garbî Kafkas Hükümeti'ni kurmuştur. Ancak bu oluşum İngilizlerin Kars'ı işgaliyle son bulmuştur. Bu gelişmeler üzerine Cenûb-i Garbî Kafkas Hükümeti'nin bir parçası olan Oltu'da yeni bir oluşuma ortam hazırlanmış; Oltu Şûrâ Hükümeti kurulmuştur. Bu oluşumda İngiliz ve Ermenilerce yok edilmek istenmişse de başarılı olamamışlar ancak bölge ahalisine büyük acılar yaşatmışlardır.

Anahtar Kelimeler: Elviye-i Selâse, Mezâlîm, Şûrâ

ABSTRACT

The results of Berlin Treaty and Treaty of San Stefano, which was concluded earlier, after 1877-1878 Ottoman-Russian war, also known as The '93 war, was totally a devastation for Ottoman Empire; they resulted in critical territorial concessions and substantial amount of compensations. These territorial concessions mostly involved Kars-Ardahan- Batum and nearside, known as Elviye-i Selase. After First World War, the resistance and organisation of the local community against the yoke, which would take approximately forty years, and invasion proceeded to another stage; Through Şûra, a type organisation, civillias fought against invasions and attacks of Armenians.

Local community, who strengthened thanks to the support of Azerbaijan Turks against intimidation plan and programme operated by Armenians with the help and support of Russians against Muslims and Turks in Elviye-i Selase, firstly formed Cenub-i Garbi Kafkas Government in Kars. However, this government was overthrown by the British invasion, These issues paved way for formation of a new government in Oltu , part of Cenub-i Garbi Kafkas; Oltu Şûra Government was founded. The British and Armenians tried to overthrow this government, as well , but they failed; nevertheless, they tyrannized local community harshly.

Keywords: Elviye-i Selâse; Atrocity; Şûrâ

1. GİRİŞ

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin savaşı kaybetmesi üzerine taraflar önce Ayastefanos Antlaşması'nı kısa bir süre sonra da Berlin Antlaşması'nı imza etmişlerdi. Bu antlaşmalarla Osmanlı Devleti sahip olduğu toprakların önemli bir kısmını kaybetmiş, Elviye-i Selâse'yi (Kars-Ardahan-Batum) Ruslara bırakmak zorunda kalmıştı.¹ Oltu Bölgesi de bu antlaşmayla, Rusya'ya terk edilmişti. Böylece yöre halkı da kırk yıl sürecek esaret hayatına maruz bırakılmıştı.

Elviye-i Selâse bölgesi Çarlık Rusyası'nın eline geçtiğinde buralarda yeni bir idari teşkilatlanmaya gitmiştir. Batum ve Kars merkezli iki büyük oblast (ikinci derece bölge) teşekkül ettirerek idarenin kolaylaştırılmasını hedeflemiştir. Oltu bölgesi de Çarlık yönetimine geçince Kars oblastına bağlanmıştır. Böylece Kars oblastı; Kars, Kağızman, Ardahan, Oltu olmak üzere dört ana okruktan teşekkül ettirilmişti.

2. MONDROS MÜTAREKESİ'NE KADAR OLTU'DA YAŞANAN GELİŞMELER

Ruslar Oltu bölgesini, kurdukları bu yapı ile 36 sene yani; I. Dünya Savaşı'nın çıkmasına kadar idare etmiştir. Çarlık idaresi altında geçen 36 yılda Oltu halkı, Ruslara karşı ciddi bir direniş gösterememiş, ancak Osmanlı Devleti ve Rusya Devleti'nin birbirine savaş ilan etmeleriyle Artvin ve Yusufeli taraflarından harekete geçen Teşkilat-ı Mahsusa müfrezelerine yardımlar ederek Ruslara karşı savaşımaya başlamış ve kısa bir süre de olsa işgallerden kurtulabilmişti.

Bölgenin bu sevinci çok sürmemiştir. Osmanlı Devleti'nin Sarıkamış ve Kanal cephelerinde ağır yenilgiler almaları neticesinde Rus ordusu inisiyatifi yeniden ele geçirmiş, 12 Ocak 1915'te Oltu bölgesi Rusların işgali altına girmiştir. Oltu bölgesinin bu zor günlerinde muhtaç oldukları erzak, elbise, yetim yavrulara sahip olma gibi bir çok hususta yardım elini uzatan yegane sivil örgüt de Bakü İslam Cumhuriyet-i Hayriyesi olmuştur. Ayrıca bu cemiyetin desteğiyle de Oltu Gizli İslam Komitesi kurulmuştu. Bu komitenin ilk vazifesi Türk halkını bilgilendirip, uyandırmak ve mümkün mertebe çabuk ve çok gizli olmak üzere silah tedarik ettirmek idi. Komitenin mevcudiyeti de çok gizli tutulmaktaydı.

Bölgenin stratejik öneminden dolayı Kars oblastında Askeri Halk İdaresi kurulmuş, başına da tümgeneral rütbesinde askeri bir vali atanmıştı. Alt birimlerinde de yani kazalarda da albay rütbesinde veya bu rütbeye muadil mülkiye rütbesinde memur (Naçalnik) ve bir muavini bulunurdu. Nahiye müdürleri ise halk tarafından seçilir ve maaşlarını halk öderdi. Nahiyelerin memurları genellikle Rum ve Ermeni idi.² Ayrıca, adli, eğitim, toprak, vergiler, sosyal alanlarda da birçok çalışma yapılmıştı.

Ruslar ve Ermeniler Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesiyle birlikte, Oltu halkı üzerindeki baskı ve yıldırma hareketlerini de artmıştı. Oltu bölgesinin stratejik konumundan dolayı da çok miktarda askeri bu bölgeye konuşlandırılan Rusya, buralarda yaşayan Ermeni ve Rumları silahlandırarak, Müslümanlar üzerinde şiddet uygulamaya başlamıştı.³

Osmanlı Devleti, I Dünya Harbi'ne girmeden önce Ermeni komiteleri ve patrikhane de devletin harbe girmesi halinde alacakları tavırları belirlemek üzere birçok yerde toplantılar yapmaya başlamış, diğer taraftan da işbirlikçisi olduğu Çarlık Rusya ile temaslarını sıklaştırmıştı. Çar Nikolay II, gelinen bu durum karşısında Ermenilere şu beyannameyi yayınlamıştı;

“Ermeniler...

Aranızdan birçoklarını mahveden ve hala da mahvetmek de olan 500 yıllık bir zulümden sonra istiklale kavuşmanızın saati gelmiştir. Lazaronlar, Melikolar ve daha niceleri Slav kardeşler yanında vatanı yükselmesi için çalışmışlardır. Sizin sadakatiniz beni, silahlarımızın son zaferi ile hakkımızı elde edeceğimize inandırıyor.

Ermeniler...

Çar hükümeti emrinde Slav kardeşlerinizle birleşiniz. Böyle hak ve istiklalinize kavuşacaksınız diyordu.”

Ruslar bu gibi beyannameler ile Ermeni gençlerini yanlarında savaşa sürüklüyordu. Böylece Türkiye'de de birçok Ermeni örgüt harekete geçirilmişti. Komiteler, aldıkları emirler doğrultusunda askerlikten firar ederek silahları ile birlikte Rusların yanında savaşa girmeye yemin ediyorlardı. Diğer tarafta 1914'te Taşnaksutyun, Erzurum'daki kongresini toplayarak bundan sonra takip edecekleri yol haritalarını belirliyordu.

Ermeniler bu gibi faaliyetlerinin karşılığını alabileceklerini düşünüyorlardı. Ruslarla işbirliğinin karşılığında Doğu Anadolu'da ve diğer Osmanlı coğrafyasında kendilerine büyük topraklar verileceğini zannediyorlardı. Oysaki Rusya bu topraklarda kalıcı olabilmek için Rus kazaklarını yerleştirecek, Erzurum'u resmen işgal ettiklerinde de bu toprakların Ermenilere verilemeyeceğini işaretlerini vereceklerdi.⁴

1 Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, c.12, İstanbul, 1990, s.148.

2 Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi (TİTE), Kutu No: (K): 73, Belge No: (B): 26-9. “Kars Vilayeti'nin Kars Merkez Kazası: Nefs-i Kars, Zarşat, Şuragel, Akbaba ve Sarıkamış ismiyle beş; Ardahan, Nefs-i Ardahan, Göle, Posof ve Çıldır ismiyle dört, Oltu: Nefs-i Oltu ve Tavuskert ismiyle iki ve Kağızman: Nefs-i Kağızman, Horasan ve Nahçıvan namıyla üç kazaya ayrılmıştı” İsmail Eyyüpoğlu, Elviye-i Selâse'de İdari Teşkilatlanma (1918-1921), (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum, 2003, s.7.

3 Sami Önal, Milli Mücadele'de Oltu, Ankara, 1968, s.20-21.

4 A. Alper Gazigiray, Osmanlılardan Günümüze Kadar Vesikalarla Ermeni Terörünün Kaynakları, İstanbul 1982, s.232-237.

Ermenilerin bu tavırları savaşla birlikte bölgede nelerin yaşanacağına dair işaretler veriyordu. Zaman zaman Türk sınırlarına saldıran ve Türk köylerini basan Ermeni eşkiyalarının bölge halkına yaptıklarına bir örnek vermek gerekirse; “I. Dünya Harbi başlamadan önce 8 Ekim 1914 günü Narman yakınlarında içlerinde Ermeni ve Rum çetelerinin de bulunduğu bir Rus müfrezesi sınırları geçerek taarruz etmişlerdir. Bu çatışmada iki Türk eri şehit verilmiş birisi de yaralanmıştır.”⁵

Osmanlı Devleti, henüz Rusya'ya savaş ilan etmediği halde bu tarihlerde Ermenilerin bu gibi yaklaşımları Osmanlı genelkurmayı ve istihbarat teşkilatlarınca da yakından takip edilmekteydi.

Buna bir misal vermek gerekirse; Trabzon Valisi Cemal Azmi Bey'in İçişleri Bakanlığı'na 8 Ekim 1914'te gönderdiği raporunda; “Rusya'daki Osmanlı ve Rus Ermenilerinden 800 kişilik bir çete Rus hükümeti tarafından silahlandırılarak evvelki gece Batum'dan hareket ederek Artvin taraflarına gitmişlerdir. Bunların Artvin, Ardanuç arasına bölüneceği ve Rus hükümetinin verdiği bağımsızlık vaadi üzerine Osmanlı Devleti ülkesinde güvenliği bozmak; halka, köylere, kentlere ve orduya saldırmak amacıyla kurulduğu ve bu kuvvetlerinin mevcudu 7 bine çıkarılacağı ve sınırlarımıza saldıracakları haberi alınmıştır. Yine III. Ordu Komutanlığının Başkomutanlığa gönderdiği 11 Ekim 1914 tarihli raporunda; “Rusların Kafkasya'da Osmanlı ve Rusya Ermenileri ile Ruamları silahlandırmak çeteler kurdukları ve bunları bizim tarafa göndererek ülkemizde de çete örgütünü genişletecekleri saptanmıştır.” denilmekteydi. Erzurum'daki II. Süvari Tümen Komutanlığınca III. Ordu Komutanlığına gönderdiği 13 Ekim 1914 tarihli raporunda da “Rusların Oltu, Narman'da Ermenilere silah dağıttıkları bildirilmiştir.”⁶

Bu gibi raporlardan Batı'nın ve Rusya'nın şımarık çocuğu Ermeni komitelerinin savaş fırsatçılığı yapmak istedikleri anlaşılıyordu. Kendilerine vaat edilen sözde büyük Ermenistan hayalleri onları o kadar yoldan çıkarmıştı ki nerede Türk ve Müslüman görseler onları öldürmek, mallarını gasp etmek, ırzına geçmek için adeta yarışır duruma gelmişlerdir. Ermenilerin yaptıkları zulümler tarihe geçmiştir. Bu duruma birkaç örnek verecek olursak:

“Oltu bölgesinde Rus ve hasetten ve Ermenilerin zulmüne maruz kalan adeta işkence gören bölge insanının maruz kaldığı bu durumlara çok sayıda örnek verebiliriz. Bunlardan ilki Komiser Seyit ve Polis Memuru Şefik Efendiler tarafından yapılan tahkikatın sonucunda şu ifadeler dikkat çekicidir:

Oltu-Acara bölgesinde Ruslara öncülük eden Ermeni çetelerinin İslam halkına yaptıkları mezalime dair Oltu muhacirlerinden Humuszade Hadis ve kardeşi Ramiz Beylerin yemin ettirilerek alınan ifadeleri:

Oltu'ya üç saat mesafede bulunan çiftlikte oturuyorduk. Buralara tecavüz eden Ermeni çeteleri Sivri ve Namurvan nahiyelerinde bulunan İslam ahalinin mallarını ve eşyalarını aldılar. İslam kadınlarına da şeni tecavüzler de bulundular. Ermeniler Peneskert, Örük, Çalagir, Oğdada, Haydos Kamhıs köylerine taarruz ederek Osmanlı askerlerini siz davet etmişsiniz diyerek erkekleri katl ve kadınların ırzına tasallut ettiler. Çocukları ana ve babaların gözleri önünde parçaladılar. Karagördükoğlu Sülo namında şahıs ise kayınbiraderini ve zevcesi ile iki çocuğunu Ermeni komitecileri Osmanlılara hafiyelikle itham ederek öldürmüşlerdir.”⁷

Oltu'nun Vişneli köyünden 1880 doğumlu Murat Taştan'ın anlattıkları da Ermenilerin yaptıklarını mezalimi gözler önüne sermektedir. Murat Taştan şunları anlatmıştır: “Bir gece sabaha karşı 15 kadar Ermeni askeri evimizi bastılar. Her taraf arandıktan sonra işlerine yarayan ne varsa aldılar. Beni yakalayarak Meydanlar köyünde bulunan Ermeni hapisanesine götürüp kapattılar. Bu hapisanede dünyada görülmemiş işkenceler yapıyorlardı. İlk geleni soyunduruyorlar el ve ayaklarını bağladıktan sonra bayılıncaya kadar dayak atıyorlardı. Daha sonrada el ve ayaklarını çözüp diğerlerini yanlarına bırakıyorlardı. Bana da aynısını yaptılar. Ayrıldığım zaman kendimi kader arkadaşlarımın yanlarında buldum. Her tarafım simsiyah olmuş, ayaklarım davul gibi şişmişti. Acıdan ne yürüyebiliyor ve ne de yatabiliyordu. Bu dayak faslı bittikten sonra bizi teker teker işkence odasına götürüyorlardı. Bazılarını ayaklarından tavana asıp bekletiyorlar, bir kısmı ise tahta arasına sıkıştırıp üzerine çıkarak tepiniyorlardı. Bu işkenceler bittikten sonra tekrar sopa ve demirlerle dövüyorlardı.”⁸

Daha birkaç ay önce bölge halkının Türk ordusuna yaptıkları yardımları⁹ unutmayan Rus kuvvetleri, bunun intikamını feci şekilde alma çabası içinde olacaktı. Ruslar bu katliamların çoğunu da silahlandırdıkları

⁵ Gazigiray, Osmanlılardan Günümüze...s.240.

⁶ İhsan Sakarya Belgelerle Ermeni Sorunu,2.bs, Ankara 1984, s. 174-175.

⁷ Gazigiray, Osmanlılardan Günümüze...s.424-425.

⁸ Betül Aslan, Erzurum'da Ermeni Olayları (1918-1920) (Hatıralar, Belgeler, Kazılar), Erzurum 2004, s.332-333.

⁹ Oltu halkının Osmanlı Devleti'ne yardımlarını ve hissiyatını Rusya'nın hudud komiserliği bir raporunda şöyle ifade edilir. “Oltu mıntıkasındaki ahali-i İslamiyenin hissiyatı: İşbu mıntıkaya mukabil Rusya'nın Oltu ve havalisindeki köylerin ekseriyeti İslam ahali teşkil etmektedir. Bu ahali cüz'i

Ermeni çeteleri eliyle gerçekleştirmiştir.¹⁰ “Ruslar, Türk ordusuna yardım ettiklerinden dolayı, Bahçecik, Haydos, Terpink Köyleri halkını tamamen kılınçtan geçirmişler, Güreşken, Zakim, Nüsünk köylerinin erkeklerini Sibiryaya sürmüşlerdir. Diğer bütün köyleri de yakmış yıkmışlardır”¹¹.

Bu durum karşısında Oltu İslam Komitesi, Müslüman ahaliyi yıldırma ve baskı altına alma politikalarından kurtarma konusunda heyecanından bir şey kaybetmiyordu. Komite, yalnız Oltu halkının değil, aynı zamanda komşu kaza ve köylerde de zulme maruz kalmışların haklarını korumak için büyük çaba içindeydi.¹² Yine bu süreçte, Çarlık Rusya yıkılınca memurların değiştirileceği ve bunları halkın seçeceği öğrenilince, hem adayların hem de seçim listelerinin hazırlığına girilmiş ve olumlu sonuçlar alınmıştı. Bu başarıların ardından geriye bir önemli sorun kalmıştı. Bu da Müslüman halkın silahlandırılması idi. Çünkü bölgede Ermeni ve Rumların Ruslar tarafından daha önce silahlandırılması, Oltu halkının önündeki en büyük engel idi. Rus idaresindeki halkın, silah taşımada herhangi bir yasal engel yoktu. Ancak Ruslar, Müslümanlara askerlik yaptırmadığından, Müslüman ahalinin büyük bir kısmı silah kullanmasını dahi bilmiyordu. Ermeniler ise silahlı ve cephaneleri bol idi¹³.

Oltu'nun ileri gelenlerinden Yasin Bey bu bağlamda yapılan çalışmalardan şöyle bahseder: “Kasabanın içinde komitemize mensup adamlar Ruslardan para ile tüfek ve cephaneye satın alıyordular. Halkın da silahlanması hususunda komitemiz çok gizli ve ciddi surette çalışmaktaydı.” Oltu İslam Komitesi, Ermeni ve Rumların askeri üstünlüğüne son vermek için silah deposunu ele geçirmek üzere harekete geçti. 27 Ocak 1918'de Oltu kuşatılmış, Ermeni Komutanı Bağdayef etkisiz hale getirilerek silah deposunun teslimi istenmiş ve Bağdayef emri üzerine depo, fazla bir çaba gösterilmeden teslim alınmıştır.¹⁴

Bölgede bu çabalar devam ederken, Rusya ile İttifak Devletleri arasında barış müzakereleri sonuç vermiş, 3 Mart 1918'de Brest-Litovsk Antlaşması imzalanmıştı. Bu barış antlaşmasına göre (4.Maddesi); 1878'de Rusya'ya verilen Elviye-i Selâse ve Oltu'nun geleceği, bölgede yapılacak plebisit (referandum) sonucuna göre tayin edilecekti¹⁵.

Bu olumlu gelişmeler bölge halkına yeni bir heyecan katmıştı. Bu antlaşma gereğince Ermeniler geri çekilmeye başlamış, ancak bu çekilme esnasında Ermeniler, Horasan'da, Hasankale'de ve bölgedeki köylerde büyük mezalim yapmaktan geri kalmadılar. Buralarda yaşananlar Oltu'da duyuldukça olup bitenlere misilleme olarak Komite, 12 Mart 1918'de toplanarak bütün Ermenilerin sınır dışı edilmesi kararını aldı.

Osmanlı Devleti'nin de Komitenin aldığı bu kararda etkili olduğu söylenebilir. Erzurum'da bulunan Türk ordusu ile eş zamanlı olarak başlatılan bu hareket sonucunda, V. Kafkas Tümeni Yarbay Mürsel komutasındaki Türk ordusu, 25 Mart 1918'de Oltu'ya girdi. Böylece 40 yıllık esaret hayatı son bulmuş, Oltu bölgesi Ermenilerden temizlenmiş oldu.

3.MONDROS MÜTAREKESİ SONRASI OLTU'DA YAŞANAN GELİŞMELER

Elviye-i Selâse ve Oltu bölgesinde yaşananlara rağmen bu sevinç de uzun sürmedi. Osmanlı Devleti, 30 Ekim 1918'de İtilaf Devletleriyle Mondros Mütarekesi'ni imzalayarak I. Dünya Savaşı'ndan yenik ayrıldığını kabul etmek zorunda kaldı. Bu tarih, aslında sonun başlangıcıydı. Türk ordusunun 1914 sınırı gerisine çekilmesi gerekiyordu. Bu da Elviye-i Selâse'nin yeniden işgali anlamına geliyordu.

istisnalarından sarf-i nazar olunduğu takdirde hamiyet-i milliyeleri ahlak-ı islamiyeleri metin ve sağlam olup hükümetimiz için deruni ve samimi bir alaka ve hamiyet-i kalbiyeye maliktirler. Bu alaka-i deruniye ilcasıyla bugünkü metbuları olan Rusya hükümetinin istibdat-ı mutlaka altında bile hükümetimizin felaketli anlarında ellerinden geldiği ve hatta giydikleri gömleklere varıncaya kadar nakdi ve maddi ianatta bulunmak suretiyle felaket-i milliyemize iştirak etmekten geri kalmamışlardır...” B.O.A., DH-SYS, 3/46, Varaka No:4.

¹⁰ Muammer Demirel, “İşgal Yıllarında Oltu”, Geçmişten Geleceğe Oltu ve Çevresi Sempozyumu (1-3 Temmuz 1998), Erzurum, 1998, s.94.

¹¹ Mecit Haşımoğlu, “Oltu'nun Kurtuluşu”, Tarih Yolunda Erzurum, 5-6 (Mart-Haziran 1960). “Oltu'nun Perinik karyesinde ahali-i İslamiye heman kamilen Ermeni çeteleri tarafından katledilmiş ve cenazeleri açılan hendeklere doldurulmuştur. Küçük çocuklar da diri diri bunlarla beraber defn olunmuştur...” Ermeni Komitelerinin A'mal ve Harekat-ı İhtilaliyesi, İlân-ı Meşrutiyetden Evvel ve Sonra (Hz.) H. Erdoğan Cengiz, Ankara, 1983, s.401; Demirel, “İşgal Yıllarında Oltu”..., s.94-95.

¹² Bu çerçevede “Tortum Kazası'nın Kisha Nahiyesi'ndeki halkı başta Rus Kaymakamı ve memurlar eziyet etmekte ve öldürmekte idiler. Bu mezalimi önlemek için Üsteğmen Bakradze'nin başkanlığı altında bir heyet Kisha'ya gitmiştir”. Mecit Haşımoğlu, “Bakü İslam Cemiyet-i Hayriyesi ve Oltu Millî İslam Komitesi”, Tarih Yolunda Erzurum, 4 (Aralık 1959), s.20.

¹³ Önal, Milli Mücadele'de Oltu..., s.26-27.

¹⁴ Oltu Şurâ Hükümeti'nin Ermeni Mücadelesi, Yasin Haşımoğlu'nun Hatıraları (Hz.) Erdal Aydoğan, Erzurum, 2005, s.56-57.

¹⁵ Selami Kılıç, “İşgalten Kurtuluşa Oltu (1878-1920)”, Geçmişten Geleceğe Oltu ve Çevresi Sempozyumu (1-3 Temmuz 1998), Erzurum, 1998, s.53. Bu konuda daha geniş bilgi için bakınız. Selami Kılıç, Türk Sovyet İlişkilerinin Doğuşu, Brest- Litovsk Barışı ve Müzakereleri (22 Aralık 1917- 3 Mart 1918), İstanbul, 1998.

Mütarekenin 11. Maddesi gereğince¹⁶ Elviye-i Selâse ve Oltu yeniden işgal ediliyor ve buraların Ermenilere verilmesi için İngiltere yoğun çabalar içine giriyordu.

Olup bitenler karşısında sessiz kalmayan Elviye-i Selâse halkı yeniden esareti düşünmüyordu. Canını, malını korumak için 5 Kasım 1918'de Kars Milli İslam Şûrâsı adı altında yeniden örgütlenmişti.¹⁷ Kırzioğlu'nun "İlk Türk Müdafaa-i Hukuk Teşekkülü" diye tanımladığı Kars Milli İslam Şûrâsı¹⁸ 14 Kasım 1918'de ilk kongresini yaparak geçici bir kurul seçti. Ayrıca Ardahan, Kağızman, Oltu sancakları, Ahıska, Batum ve Artvin şehirlerinde şubeler açılması kararı verdi¹⁹.

Bu gelişmelere paralel olarak, 13 Aralık'ta Kars'a gelen İngiliz Generali Beach, Türk hükümetinin Wilson Prensipleri'ne göre kurulduğunu beyan etmiş, 26 Aralık 1918 tarihinde de Türk hükümetini İngiltere adına tanıdığını ilan etmişti. Bundan birkaç gün sonra ise Beach, yanında Ermeni Karganof ve 50-60 kişilik bir heyetle Kars'a gelmiş ve İngiltere Hükümeti adına Ermeni Karganof'un Kars Valisi tayin edildiğini, kendisine itaat edileceğini resmen bildirmişti. Şûrâ, Müslümanların yaşadığı Kars'a bir Ermeni valinin tayininin kabul edilemez olduğunu bildirmiş, sert tartışmalar sonrasında İngiliz General, Karganof'u Gümrü'ye geri göndermişti. Olup bitenler karşısında başarılı bir imtihan veren Şûrâ Hükümeti, 17 Ocak 1919 III. Büyük Kars Kongresi yaparak Cenub-i Garbî Kafkas Hükümeti'nin kuruluşu resmen tamamlanmış oldu.²⁰ Ancak İngilizlerin Şûrâ hükümetin varlığından memnun olduğu söylenemezdi. Bu, İngilizlerin politikalarına karşı bir savaş idi. Bunun için 13 Nisan 1919'da bu hükümet dağıtılacak, idarecileri de Malta'ya sürülecekti. Bu gelişmeler sonucunda Kars'ta bir kargaşa ortamı oluşmuş ve İngilizler burada bir Halk İdare Heyeti adıyla geçici paravan bir hükümet kurarak, otoritesini yeniden tesis yoluna gitmişti.²¹

Yukarıda bahsedildiği gibi Oltu İslam Komitesi, 25 Mart 1918'de Türk ordusunun Oltu'ya girmesiyle bütün yetki ve görevlerini Türk ordusuna devretmiş ve kendisini feshetmişti. Ancak 30 Ekim'de Mondros Mütarekesi gereğince Oltu'nun sınır dışında kalması karşısında eski İslam Komitesi, Mutasarrıf Yusuf Ziya Bey tarafından "İslam Terakki Komitesi" adıyla yeniden teşkilatlandırılmış ve bölgede inisiyatif ele almıştı²². General Yakup Şevki Paşa'nın Kars'tan çekilmesiyle Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti'nin kurulması sürecinde Oltu, bir sancak olarak bu hükümetin hududu içinde ve Şûrâ şubesi olarak varlığını devam ettirmiş, Mutasarrıflığa da Şakirof Ahmet Efendi atanmıştı.²³ Ancak Kars'ın İngilizler tarafından işgal edilmesine paralel olarak Oltu'da hükümet olan İslam Terakki Komitesi harekete geçmiş ve Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti'nin dağıtılmasını ve Kars'ın işgaline çok sert bir protestoyla cevap vermişti.²⁴

İngilizler, Oltu bölgesindeki faaliyetler ve tavırlardan memnun kalmamışlardı. Bunun için Kars'ın işgalinden sonra Oltu'ya da asker göndermişlerdi. Nisan ayının sonuna doğru Farel adında bir yüzbaşı Oltu'ya gönderilmişti. Farel, komiteye müracaatla buraların Ermenilere verildiğini dolayısıyla Ermenilerin geri dönüşlerine izin verilmesini istemişti. Farel'in bu teklifi kesin bir şekilde reddedilince Şûrâ yönetimi yerine Oltu Meclis-i İdarisi adında yeni bir yönetimi iş başına getirmişti.²⁵

Yüzbaşı Farel, Oltu'da kaldığı süre içinde kendini Oltu Mutasarrıfı olarak görmüş ve kararları Oltu Mutasarrıfı olarak imzalamıştı. Bir süre sonra, burada amacına ulaştığını düşünerek Kars'a geri dönmüştü. Bu gelişme üzerine Oltulular, Meclis-i İdarenin varlığını ve alınan kararları tartışmış ve neticesinde Meclis-i İdarenin feshedilerek yeni bir oluşumun başlatılması kararını almıştı.²⁶ Bu sürecin sonucunda Meclis-i

¹⁶ Mondros Mütarekesi'nin 11. Maddesi şöyle idi. "Türk birliklerinin Kuzey-batı İran'dan savaş öncesi sınırların gerisine derhal çıkılmaları daha önce buyrulmuş bulunmaktadır; bu buyruk yerine getirilecektir. Kafkas Ötesi'nin bir bölümünün Türk Birliklerinden boşaltılması daha önce buyrulmuş bulunmaktadır. Bu bölgenin geri kalan bölümünün boşaltılması oradaki durumu Müttefiklerce incelendikten sonra gerek görülürse yapılacaktır". Seha L. Meray- Osman Olcay, Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri (Mondros Bırakışması, Sevr Antlaşması, İlgili Belgeler), Ankara, 1977, s.2-3.

¹⁷ M. F.Kırzioğlu, Türk İnkılâp Tarihi Ders Notları (1975-1976), Erzurum, 1976, s.24.

¹⁸ Kırzioğlu, M.Fahrettin, Milli Mücadelede Kars, İstanbul, 1960, s.13.

¹⁹ Kırzioğlu, Türk İnkılâp Tarihi Ders Notları..., s.25.

²⁰ Ahmet Ender Gökdemir, Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti, Ankara, 1989, s.87-89. Ayrıca bu konuda daha geniş bilgi için bakınız; Esin Dayı, Evliye-i Selâse'de Milli Teşkilatlanma (Kars, Ardahan, Batum), Erzurum, 1997, s.90 vd. Murat Küçükkuşurlu, Cihangiroğlu İbrahim Bey, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi), Erzurum 20000, s.113- vd; Mehmet Sait Dilek, Ali Rıza Ataman Bey, Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti Dahiliye Nazırı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum 2001, s.51- vd.

²¹ Dayı, Evliye-i Selase'de..., s.151.

²² Önal, Milli Mücadele'de Oltu..., s.50.

²³ Oltu Şûra Hükümeti'nin Ermeni Mücadelesi Yasin Haşimoğlu'nun Hatıraları..., s.96.

²⁴ Kılıç, "İşgalten Kurtuluşu Oltu"..., s.56.

²⁵ Oltu Şûra Hükümeti'nin Ermeni Mücadelesi Yasin Haşimoğlu'nun Hatıraları..., s.1089. 2 Mayıs 1919'da kurulan yeni heyet beş Türk, bir Rum'dan oluşmakta idi. "Başkan Mehmet Ramiz Bey olup; diğer üyeler ise Şakiroğlu Ahmet Tahiroğlu Yusuf Ziya, İzzet ve Mebus Ahmed Beğler ile Narmanlı Kirkor idi". Dayı, Evliye-i Selase'de..., s.206.

²⁶ Meclis-i İdare Reisi Mehmet Ramiz Bey, karar defterine şunları yazmıştı: "Bugünkü tarihten itibaren Meclis-i İdare kararı üzerine ve kendim reyimde Oltu'dan Tahir Beyzade Ziya Bey Reis münasip görülüp, bugünden itibaren meclis reisliği vazifesinde bulunmayıp daire teslim edilmiştir. 25 Mayıs 335" Oltu Şûra Hükümetinin Ermeni Mücadelesi Yasin Haşimoğlunun Hatıraları..., s.111.

İdare'nin bu kararıyla 25 Mayıs 1919 tarihinde, Yusuf Ziya Bey'in²⁷ başkanlığında Oltu Şûrâ Hükümeti kurulmuş oldu.

Oltu'daki bu yeni gelişmeler aslında bir sürecin olgunlaşmasıydı. İngilizlerin Ermeni ve Rumları desteklediği anlamına gelen talepleri, aslında Oltu Şûrâ Hükümeti'nin kararlılığı daha da artmıştı.

İngilizlerin bu bağlamdaki talepleri, Oltu Şûrâ Hükümeti'nin kurulmasından sonra da devam etmişti. Bunun için İngiliz subaylar Oltu'ya gelerek hükümeti baskı altında tutmaya çalışmıştı. 30 Temmuz 1919'da İngiliz Yüzbaşı Prissol, Oltu'ya gelerek hükümetle görüşmüş ve bölgenin Ermenilere bırakıldığını söylemişti. 1 Ağustos 1919'da da bir nota vererek, en kısa zamanda Müslümanların silah bırakarak Ermeni yönetimini tanımaları gerektiğini bildirmişti. Bunun üzerine Şûrâ Hükümeti, Prissol'un notasını tel'in eden büyük bir protesto yürüyüşü tertip ederek, 7 Ağustos 1919 İngiliz notasına karşılık şu kararı aldı: "Oltu'nun Ermeni idaresinin teslimi müşir Oltu Hükümeti'ne verilen 1 Ağustos 1919 tarihli nota umum mülhakat ahalisine tamamen tebliğ olundu. Ahali 6 Ağustos 1919 tarihinde içtima ve müzakere ederek neticede hiçbir suretle Ermeni idaresi altına geçmeyeceklerini tahriren ve şifahen hükümete bildirdi."²⁸

Oltu Şûrâ Hükümeti'nin Ermenilere karşı sergilemiş oldukları bu kararlı tutum karşısında İngilizlerin de desteğini aldıklarını düşünen Ermeniler bölge halkına karşı sergiledikleri şiddet eylemlerini yeniden uygulamaya başlamışlardır. Köy baskınları, adam kaçırmalar, katliam haberleri birbiri ardına gelmeye devam etmiştir. Bu bağlamda yaşananları Harbiye Nezaretine ve henüz Anadolu'ya çıkan ve Erzurum'a doğru hareket eden III. Ordu Komutanı Mustafa Kemal Paşa'ya rapor eden Kazım Karabekir Paşa şu tespitlerde bulunmuştur: "Ermeniler Kars ile Oltu arasındaki İslam köylerine baskınlar yaparak pek çok mezalim yaptıkları ve bilhassa Akçakale çukurundaki İslamların mallarını yağma ederek kendilerine son derece zulüm ve hakarete buldukları istihbar kırılmıştır" demektedir.²⁹ Diğer taraftan yerel kaynaklardan edinilen bilgilere göre yaşanan mezalimin çok ciddi boyutlara vardığı anlaşılmaktaydı. Oltu Mutasarrıfı Yusuf Ziya Bey tarafından gönderilen raporda da şu ifadeler dikkat çekiciydi:

"Oltu livası dahilinde Kosor, Bardız, Lısbek nahiyeleri ile Olur, Sarıkamış ve hudud haricindeki Göle kazalarına bağlı köylerde Ermenilerin bir sene içinde kurşun kama, balta, topa tutmak ve büyük kısmını yakmak suretiyle 10693 Müslümanı katlettikleri; liva dahilinde iş yurtları ve hayır kurumları bulunmadığından kimsesiz kadın ve öksüz çocuklara Bardız nahiyesinin Kürkçü ve Vartanut köyleri ahalisince bakıldığı", bildirilmektedir.³⁰

Bölgede çatışmalar devam ederken Erzurum ve Sivas kongreleri tamamlanmış, Son Osmanlı Meclis-i Mebusan'ının İngilizlerce dağıtılıp, İstanbul işgal edilmesi ve akabinde de Ankara'da Mustafa Kemal Paşa önderliğinde Büyük Millet Meclis'i açılıp milletin kurtuluşu yolunda kararlı adımlar atılmasıyla da bütün ülkede olduğu gibi Oltu ve civarında da umutların yeniden yeşermesiyle Ermenilere karşı yöre halkının onurlu duruşlarını devam ettirebilmişlerdir³¹. Bu sürecin devamında önce Oltu Şûrâ Hükümeti, uzun esaret yıllarının ardından anavatana ilhak olabilmek için adım atmış ve 17 Mayıs 1920'de özlem sona ermiş ve Oltu'nun anavatana ilhakı gerçekleşmiş oldu.

Oltu'nun yeni Türk Devleti'ne ilhakından sonra bölgede Ermenilere karşı büyük bir mücadele verilmiştir. Ermeniler Oltu'yu işgal etmek istemişlerse de, gerek Oltu müfrezesinin ve gerek Oltu Mutasarrıfı Yusuf Ziya Bey'in komutasındaki milis kuvvetlerin kahramanca direnişleri karşısında başarısızlığa uğramışlardır.

Yasin Haşimoğlu'nun da belirttiği gibi; "Oltu, 1918 yılı başından 1920 Haziranı'nda Türk ordusunun gelişine kadar yerli kuvvetlerin koruma ve idaresi ile hiçbir Ermeni işgal ve istilasına uğramamıştır."³²

Yasin Haşimoğlu'nun bu açıklamasını XV. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa da doğrulamaktadır. "Oltu'nun Ermeniler tarafından zaptı havadisi yalan ve uydurmadır. Bu kabil havadislerin tevsik ve tesbit edildikten sonra neşri daha muvafık olacaktır zannındayım. Ermeniler yazın Oltu'yu zapta teşebbüs etmişlerse de muvaffak olamamışlardı. Şimdiki halde böyle bir teşebbüste bulunmaları muhtemel olmadığı gibi, yapsalar dahi muvaffak olamayacaklarını zannediyorum."³³ demektedir.

²⁷ Yusuf Ziya Bey hakkında daha fazla bilgi için bakınız. Sami Önal, "Oltu'lu Yusuf Ziya Bey", Türk kültürü, 70/ VI (Ağustos 1968), s.733-736.

²⁸ Önal, Milli Mücadelede Oltu..., s.54-55.

²⁹ Arşiv Belgelerine Göre Kafkaslar'da ve Anadolu'da Ermeni Mezâlimi (1919), c. II, Ankara 1995, s.15.

³⁰ Arşiv Belgelerine Göre Kafkaslar'da ve Anadolu'da Ermeni Mezâlimi (1920-1922), c. IV, Ankara 1998, s.16-18.

³¹ Kılıç, "İşgalden Kurtuluş Oltu"... , s.58.

³² Haşimoğlu, "Kurtuluş Savaşı Tarihimizde...", s.17.

³³ ATASE, A.1/16, Kıs. 189. D.33-102, F.28.

19 Haziran 1920'de başlayan Ermeni saldırılarına kahramanca karşı koyan Oltulular, aynı ayın sonlarına doğru IX. Kafkas Tümeni'ne bağlı birliklerin Oltu'ya ulaşması ile daha da güçlenmişler ve Ermenileri Alıcuk Köyü ile Baskut Dağı (İsmail Çavuş Tepesi) hattından ileriye sokmamışlardır.

Nihayet 1 Eylül 1920'de Kazım Karabekir Paşa'dan almış olduğu emir üzerine harekete geçen IX. Kafkas Tümen Kumandanı Yarbay Halid Bey idaresindeki Türk birlikleri 13 Eylül 1920'de General Mazmanof komutasındaki Ermenilere ağır bir darbe vurmuş ve böylece uzun yıllar Türklük şuurunu kaybetmeyen, anavatanlarına kavuşmak için büyük bir mücadele veren Oltulular, Ermeni tehlikesini de bertaraf etmişlerdi³⁴.

IX. Kafkas Tümeni'nin Oltu bölgesinde Ermenilere karşı kazandığı bu büyük başarıdan sonra, T.B.M.M. Ermenistan üzerine askeri harekate karar vermiş ve bu kararı Eylül 1920'de XV. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa'ya iletmişti. Bunun üzerine 28 Eylül 1920'de başlayan askeri hareket hızlı bir biçimde sürdürülmüş, 29 Eylül'de Sarıkamış, 30 Ekim'de Kars, Ermenilerden kurtarılmıştı³⁵.

XV. Kolordu'ya bağlı birliklerin bu başarılı askeri harekatı karşısında daha fazla direnemeyen Ermeniler barış istemek zorunda kalmış ve 3 Aralık 1920'de Gümrü Antlaşması imzalanarak iki devlet arasındaki savaş durumuna son verilmiştir.

4.SONUÇ

Gümrü Antlaşması'nın imzalanmasından kısa bir süre sonra, Ermenistan, Kızıl Ordu birlikleri tarafından işgal edilip, Sovyetleştirilmesi üzerine Gümrü Antlaşması Türk ve Ermeni hükümetleri tarafından onaylanamadı. Ancak Sovyet-Rusya ile imzalanan Moskova ve Kars Antlaşmaları ile Gümrü Antlaşması'nda belirlenen Türk-Sovyet sınırı aynen kabul edildi.³⁶

Böylece 1878-1918 yılları arasında tam 40 yıl Rus işgalinde kalan, iki yıl da Anavatan dışında Ermenilere karşı büyük bir mücadele veren Oltu'nun Türkiye ile birleştiği bu antlaşmalarla resmen ve hukuken de tanınmış oldu.

KAYNAKÇA

Arşiv

ATASE

Devlet Arşivleri (Osmanlı Arşivi)

Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi (TİTE)

Kitap

Arşiv Belgelerine Göre Kafkaslar'da ve Anadolu'da Ermeni Mezâlimi -1919-, (1995), c. II, Ankara.

Arşiv Belgelerine Göre Kafkaslar'da ve Anadolu'da Ermeni Mezâlimi -1920-1922-, (1998), c. IV, Ankara.

Aslan, B. (2004). Erzurum'da Ermeni Olayları (1918-1920) (Hatıralar, Belgeler, Kazılar), Erzurum.

Dayı, E. (1997). Evliye-i Selâse'de Milli Teşkilatlanma (Kars, Ardahan, Batum), Erzurum.

Dilek, M. Sait Ali.(2001). Rıza Ataman Bey, Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti Dahiliye Nazırı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum.

Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, (1990), c.12, İstanbul.

Ermeni Komitelerinin A'mal ve Harekat-ı İhtilaliyesi, İlân-ı Meşrutiyet'den Evvel ve Sonra, (1983), (Hz.) H. Erdoğan Cengiz, Ankara.

Eyyüpoğlu, İ. (2003). Evliye-i Selase'de İdari Teşkilatlanma (1918-1921), (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Erzurum.

Gazigiray, A. Alper (1982). Osmanlılardan Günümüze Kadar Vesikalarla Ermeni Terörünün Kaynakları, İstanbul.

Gökdemir, A. Ender (1989). Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti, Ankara.

Kılıç, S.(1998). Türk Sovyet İlişkilerinin Doğuşu, Brest- Litovsk Barışı ve Müzakereleri (22 Aralık 1917- 3 Mart 1918), İstanbul.

Kırzioğlu, M.Fahrettin. (1960). Milli Mücadelede Kars, İstanbul.

Kırzioğlu, M.Fahrettin. (1976). Türk İnkılâp Tarihi Ders Notları (1975-1976), Erzurum.

³⁴ Türk İstiklal Harbi. Doğu Cephesi (1919-1921). III. Ankara, 1965, s.120-130; Haşimoğlu, "Kurtuluş Savaşı Tarihimizde...", s.19.

³⁵ ATASE, A.1/4282, Kıs.587, D.6-116. F.76; Türk İstiklal Harbi, (Doğu Cephesi), s.150-201.

³⁶ Türk İstiklal Harbi (Doğu Cephesi), s.225.

- Küçükuşurlu, M. (2000). Cihangiroğlu İbrahim Bey, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi), Erzurum.
- Meray S. L. - Olcay, O. (1977). Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri (Mondros Bırakışması, Sevr Antlaşması, İlgili Belgeler), Ankara.
- Oltu Şurâ Hükümeti'nin Ermeni Mücadelesi, Yasin Haşimoğlu'nun Hatıraları, (2005), (Hz.) Erdal Aydoğan, Erzurum.
- Önal, S. (1968). Milli Mücadele'de Oltu, Ankara.
- Sakarya, İ. (1984). Belgelerle Ermeni Sorunu,2.bs, Ankara.
- Türk İstiklal Harbi. Doğu Cephesi -1919-1921.(1965). III, Ankara.

Makaleler

- Demirel, M. (1998). "İşgal Yıllarında Oltu", Geçmişten Geleceğe Oltu ve Çevresi Sempozyumu (1-3 Temmuz 1998), Erzurum, 89-100.
- Haşimoğlu, M. (1959). "Bakü İslam Cemiyet-i Hayriyesi ve Oltu Milli İslam Komitesi", Tarih Yolunda Erzurum, 4: 20.
- Haşimoğlu, M. (1960). "Oltu'nun Kurtuluşu", Tarih Yolunda Erzurum", 5-6:24.
- Kılıç, S. (1998). "İşgalten Kurtuluşa Oltu (1878-1920)", Geçmişten Geleceğe Oltu ve Çevresi Sempozyumu (1-3 Temmuz 1998), Erzurum, 48-61.
- Önal, S. (1968-9) "Oltu'lu Yusuf Ziya Bey", Türk kültürü, 70/ VI: 733-736.